

ЗМІСТ

ВСТУП	9
1. МЕРТВИЙ ІМПЕРАТОР.....	25
2. НАЙЧЕСНІШЕ ДИТЯ В РИМІ	53
3. СПОГЛЯДАЮЧИ МУДРЕЦЯ.....	92
4. ВИБІР ГЕРАКЛА.....	121
5. З РІШУЧІСТЮ — ДО СПРАВИ.....	164
6. ВНУТРІШНЯ ЦИТАДЕЛЬ І ВІЙНА БАГАТЬОХ НАЦІЙ	197
7. ТИМЧАСОВЕ БОЖЕВІЛЛЯ	226
8. СМЕРТЬ І ПОГЛЯД ЗГОРИ	262
ПОДЯКИ.....	278

Примітки і бібліографія доступні за цим QR-кодом

ВСТУП

Мені було тринадцять, коли помер батько. На шостому десятку в нього розвинувся рак легенів, що прикував його до ліжка на цілий рік — аж до самої смерті. Батько був скромний і порядний чоловік, який заохочував мене глибше думати про життя.

Я був абсолютно не готовий до його смерті, тож не міг упоратися із цією втратою. Я став злим і пригніченим. Виходив ночами, щоб дражнити місцевих поліціантів: вдирався до будівель і чекав на їхній приїзд, щоб потім чкурнути в сади і, продираючись через живопліт і загорожі, утікати від переслідувачів. Я завжди опинявся у складних ситуаціях: або через прогулювання уроків в школі, або через суперечки з учителями, або через бійки з однокласниками. Напередодні шістнадцятиріччя мене терміново викликали в кабінет директора й дали вибір: або я йду сам, або мене виженуть. Я пішов, і згодом потрапив у спеціальну програму для проблемних дітей. Я відчував, як життя стрімко виходить з-під контролю. На мені поставили

тавро виключеного зі школи й соціуму. І я не бачив сенсу заперечувати те, що сталося, чи доводити чиясь неправоту.

Мій батько, водій екскаватора, щовечора повертався з роботи на будівництві втомлений до знемоги й просто падав у крісло. Його руки завжди були в мастилі й бруді. За цю роботу погано платили, іноді батько не міг звести кінці з кінцями, проте ніколи не скаржився. Замолоду він втратив найкращого друга, який, на подив усіх, перед смертю заповів йому свою ферму. Батько відмовився від спадщини, повернувши землю сім'ї колишнього власника. Він мав звичку казати: «Гроші не приносять щастя» — і справді в це вірив. Батько показав мені, що в житті є набагато важливіші речі й справжнє багатство — це вміти бути вдоволеним тим, що маєш, а не постійно прагнути більшого.

Після похорону мама поклала батьків старий шкіряний гаманець на обідній столик і сказала мені взяти його. Я повільно відкрив той гаманець; напевно, мої руки дрижали, але не знаю чому. Усередині не було нічого, крім пошарпаного клаптика паперу. Це виявився уривок із Книги Виходу: «І сказав Бог Мойсееві: Я ТОЙ, ЩО Є. І сказав: Отак скажеш Ізраїлевим синам: СУЩИЙ послав мене до вас»^{*}. Я відчайдушно намагався зрозуміти, що означали ті слова для батька в цьому світі. Мій філософський шлях почався саме в ту мить, коли, я, спантеличений, тримав той папірець.

Багато років по тому, дізнавшись, що Марк Аврелій рано втратив батька, я замислився, чи не шукав і він свого правильного шляху. Втративши батька, я лишився сам на сам із релігійними та філософськими питаннями, що глибоко мене тривожили. Пам'ятаю, як боявся померти. Уночі, лежачи в ліжку, я не міг

^{*} Вихід 3:13, переклад Івана Огієнка. — Тут і далі прим. пер.

заснути — намагався розв'язати загадку існування та знайти бодай крихту втіхи. Десь у глибині мозку щось свербіло, і я мусив те місце почухати, але не міг до нього дотягнутися. Тоді я ще не знав, але саме такий тип екзистенційної тривоги зазвичай і змушує більшість людей звертатись до філософії. Спіноза, наприклад, писав:

«Отже, я відчув, що мені загрожує небезпека, і примусив себе щосили шукати ліки, хай який непевний був цей план. Так хворий, змагаючись зі смертельною недугою і знаючи, що смерть забере його, якщо не знайти ліків, примушує себе шукати ці ліки з усіх сил, бо ж у них уся його надія»¹.

Я сприйняв фразу «Я ТОЙ, ЩО Є» як чисте усвідомлення самого факту існування, що спершу видалося глибоко містичним або метафізичним: «Я — усвідомлення власного буття». Це нагадало мені славетний напис у храмі Дельфійського оракула: «Пізнай себе». Ці слова стали одним із моїх життєвих принципів. Я ріс, обтяжений пошуками самопізнання, зокрема медитував і вдавався до всіх форм споглядальних практик.

Пізніше я дізнався, що уривок, який батько носив із собою всі ці роки, відіграє важливу роль в обрядах масонського капітулу «Королівська Арка». Під час ініціації кандидата запитують: «Чи ви масон Королівської Арки?», на що той відповідає: «Я ТОЙ, ЩО Є». Шотландське масонство має тривалу історію, що налічує щонайменше чотири століття, і глибоке коріння в моєму рідному містечку Ері. Батько, як і багато батьків моїх друзів, був членом місцевої ложі. Більшість масонів — християни, однак у своїх обрядах вони використовують неконфесійну термінологію,

звертаючись до Бога як до «Великого Архітектора Всесвіту». Відповідно до легенди, що міститься в деяких масонських текстах, духовні вчення, які беруть початок у часи будівництва храму царя Соломона, на Захід приніс філософ Піфагор, а далі його ширили Платон та Евклід. Цю античну мудрість як загальне знання передавали з покоління в покоління століттями через середньовічні масонські ложі. Вони використовували езотеричні ритуали, а також геометричні символи, зокрема косинець і циркуль, щоб передати духовні доктрини. Масонство також вшановує чотири головні чесноти грецької філософії, які символічно відповідають чотирьом кутам ложі: *Розсудливість, Справедливість, Стійкість, Здержливість*. (Мудрість, справедливість, мужність, поміркованість, якщо вам до вподоби сучасні терміни.) Батько сприймав ці етичні вчення серйозно, і вони сформували його характер так, що це й досі мене вражає. Масонство, принаймні для таких щирих практиків, як мій батько, не було книжною філософією, яку викладають в університетських вежах зі слонової кістки, — радше воно походило зі значно давнішої концепції західної філософії як *духовного шляху життя*.

Коли батько помер, я був замалий, щоб стати масоном, а з моєю репутацією в містечку та околицях мене однаково туди не запросили б. Тож, маючи незначну формальну освіту за плечима, я почав читати все, що міг знайти про філософію та релігію. Я не був певен, що взагалі можу точно сформулювати, що саме шукаю, окрім того, що це мало стосуватися моїх зацікавлень у філософії, медитації та психотерапії. Мені був потрібен раціональніший, філософсько обґрунтований орієнтир у житті, але, здавалося, такого просто не існує. І тоді мені пощастило натрапити на Сократа.

Я вивчав збірку давніх гностичних текстів, знайдених у єгипетському Наг-Хаммаді, які були глибоко просякнуті грецькою філософією. Це підштовхнуло мене звернутися до Платонових діалогів, у яких Сократа зображено як уособлення давньогрецької філософії. У цих діалогах він запитував друзів та інших співрозмовників про їхні найважливіші цінності. Сократ зосереджувався на базових чеснотах грецької філософії, які згодом перейняли й масони. Він не написав жодної філософської книжки — ми знаємо про нього лише з робіт інших авторів, насамперед із діалогів, що їх залишили по собі два його найвідоміші учні: Платон і Ксенофонт. За легендою, саме Сократ першим застосовував філософський метод *етичних* запитань. Зокрема, він хотів допомогти іншим жити мудро й у злагоді зі здоровим глуздом. Для Сократа філософія була не лише моральним орієнтиром, а й різновидом *психотерапії*. Він вважав, що заняття філософією допомагає подолати страх смерті, удосконалити характер і щиро відчувати задоволення від життя.

Сократичні діалоги відомі своєю *незавершеністю*. І справді, його наполягання на тому, що він знає тільки те, що нічого не знає про певні речі, увійшло в історію як «іронія Сократа» — саме це згодом і породило традицію грецького скептицизму. Утім, схоже, Сократ усе ж передавав учням *позитивне* вчення про найкращий спосіб життя. Наріжний камінь цього вчення можна знайти у відомому уривку Платонової «Апології». У цьому творі Сократ постає перед судом за сфабрикованими звинуваченнями в непоштивих висловленнях і розбещенні молоді, що ведуть до смертної кари. Замість того щоб перепросити чи благати про помилування, показуючи суддям свою дружину та дітей у сльозах — як це робили інші, — він і далі філософствує: ставить запитання обвинувачам, міркує про етику.